

УДК 711.4

**ТЕНДЕНЦІЇ МІСТОБУДІВНОГО РОЗВИТКУ ЛУЦЬКА
ВПРОДОВЖ XVII – XX СТ**

**TRENDS OF LUTSK MUSCLE DEVELOPMENT DURING XVII -
XX CENTURIES**

**Абрамюк І.Г., кандидат архітектури, доцент кафедри дизайну
Луцького НТУ**

**Abramyuk I.G., candidate of Architecture, associate Professor,
department of Design of Lutsk National Technical University**

У публікації висвітлено поетапний містобудівний розвиток Луцька в період XVII – XX ст., окреслено вплив наявного природного ландшафту, трасування міських магістралей й вододілів, а також житлових масивів на містобудівну композицію.

Today, the problem of preserving and improving the historically formed urban environment in Lutsk with the protection of the existing natural landscape is relevant along with the search for ways to develop modern urban development. On the urban development of Lutsk in the period XVII - XX century. influenced by the following factors: the nature of the surrounding landscape; location of defensive walls; tracing streets and water spaces; social and national differentiation of the inhabitants of the city, political conditions. Obviously, a dominant administrative and public space, as well as residential areas, which freely occupied territories around urban highways and watersheds until the nineteenth century, played a significant role in the urban composition, and they were located symmetrically along the streets during the nineteenth and twentieth centuries. In addition, thanks to the good location on the existing relief, the city is full of open spaces of parks and squares, successfully located between residential neighborhoods.

Ключові слова: містобудівна структура, житлові масиви, ландшафт, трасування вулиць, міські території.

Keywords: town-planning structure, residential areas, landscape, street tracing, urban areas.

На сьогоднішній день у середніх та малих історичних містах України зокрема Луцьку, назріла проблема формування містобудівної структури, яка б враховувала нові соціально-економічні відносини та передбачала б збереження історичних традицій у зодчестві. Період створення великих однотипних житлових масивів радянського часу та неконтрольована забудова міської території в 90-тих роках зумовили нівелювання природного ландшафту та історично складеної сітки вулиць Луцька, як головних чинників формування міської структури. Сьогодні достеменно відомо, що внаслідок поступових перетворень від племінного поселення до міста 30-тих років ХХ ст., на природному рельєфі в м. Луцьку відбулося поєднання лінійної і центричної форм планування, що відображено в таких картографічних документах, як: план 1795 року, "План города Луцка с прожектором" 1807 року, "План вновь проектированного расположения г. Луцка Волынской губернии" 1869 року, ескіз міських територій 1920-тих років та генеральний план 1937 року.

Тому проблема збереження та вдосконалення історично сформованого міського середовища в Луцьку із охороною наявного природного ландшафту є актуальною нарівні із пошуками шляхів розвитку сучасного містобудування.

Аналіз останніх досліджень. Питання містобудівного розвитку середньовічних міст на прикладі формування м. Луцька розглянула О.П. Олійник у своїх публікаціях "До розробки типології історичної міської забудови м. Луцька" та "Містобудівний розвиток західних земель України: між Сходом та Заходом". Публікація П.О. Троневица "Історична довідка щодо забудови площі Ринок і Ринкової вулиці на фоні історичного розвитку Старого міста" знайомить із формуванням композиції Ринкового майдану Луцька та змінами у забудові протягом його еволюції. У висвітленні питання забудови Окольного замку, привертає увагу стаття Б.Т. Сайчука. У краєзнавчому путівнику "Вулиці і майдани Луцька" В.Е. Пясецький послідовно виклав процес виникнення вуличної мережі міста, основні умови та етапи розвитку.

Постановка мети. Охарактеризувати тенденції містобудівного розвитку міста Луцька в період XVII – XX ст. Завдання публікації: висвітлити етапи містобудівного розвитку міста; визначити вплив архітектури житла на планувальну структуру міста.

Методика досліджень. Метод аналізу та систематизації архівних матеріалів, метод аналізу та узагальнення праць краєзнавців, істориків та архітекторів; метод натурних обстежень.

Результати досліджень. На містобудівний розвиток Луцька в період XVII – початку XX ст. мали вплив наступні фактори: характер навколишнього ландшафту; розташування оборонних мурів; трасування вулиць та водних просторів; соціальна та національна диференціація мешканців міста, політичні умови.

Луцьк розвивався за основним принципом давньоруського містобудування, характерною рисою якого було відображення нерівностей рельєфу в розташуванні головних містобудівних домінант та розміщення їх на найвищих точках місцевості [1; 2, с. 59]. Основною відмінністю древнього Луцька є його нетрадиційний містобудівний розвиток, який відобразився у розширенні міста лише з південного сходу, що було зумовлено природними умовами. Внаслідок поступового лінійного розвитку міської території, в Луцьку виникло декілька композиційних центрів. Перший із них є Луцький замок XII ст., історико-культурна домінанта, який впродовж трьох століть виконував адміністративно-житлову функцію. З XVI ст. центр міста перемістився на схід за межі замку, що зумовило появу нового громадського форуму – Ринкової площі. В XIX – XX ст. внаслідок приєднання територій за р. Глушцем та села Волички Прилуцької, з'явився ще один композиційний центр – Марсове поле (сучасна Театральна площа). Картографічні матеріали 1795 р., 1839 р., 30-тих років XX ст. та пояснення до них дають можливість віднести Луцьк до групи міст із відкритими просторами і кварталами сформованими периметральним та вільним методами.

Нижній замок, який розміщувався на другій площадці острова, за функціональною організацією території уособлював собою сельбищну зону із вкрапленнями сакральних споруд. Детальний аналіз ревізій, здійснених в 1552 та 1556 рр., виконаний Б. Сайчуком дав можливість визначити переважаючий тип забудови Окольного замку [3, с. 38]. Це одноповерхові садибні будинки, які до кінця XVIII ст. займали значну частину території Окольника [4]. Відповідно до ревізії Нижнього замку 1552 р. в його межах нараховано 50 шляхетських дворів та порожніх плаців, а також 6 ділянок забудованих храмовими спорудами [5].

Із поступовим розширенням земельних ділянок, належних релігійним організаціям, та освоєння третьої площадки острова,

Нижній замок почав втрачати своє значення привілейованого житлового кварталу. Найповнішу інформацію про його технічний стан надає інвентарний опис 1789 року. Королівські урядовці під час проведення ревізії нарахували 14 двориків і резиденцій, 6 порожніх плаців, аптеку, поезуїтську колегію та монастир сестер бригіток [6]. У тих же документах знаходимо найдетальнішу інформацію про забудову територій поза межами Окольного замку, тобто про третю площадку, на якій розташовувалось місто із його поспільством, торгівельною площею та ратушею.

Відповідно до схеми зонування території середньовічного міста, розробленої Р.Г. Метельницьким, в XVIII ст. місто розділялося наступним чином: території боніфратрів і братського монастиря, вірменська, караїмська та єврейська общини, зона кармелітів, землі домініканців та територія магдебургської забудови [7].

В період перебування Луцька в складі Російської імперії із певною послідовністю було складено декілька генеральних планів міста, які розкривали картину існуючого стану та чітко вказували кордони міста. Зокрема, перший документ, який відображає всі містобудівельні зони давнього Луцька, є план 1795 р. Він був виконаний у вигляді ескізу міських територій, на якому були відмічені чотири основні містобудівельні зони (Верхній та Нижній замки, місто та Заглушецьке передмістя).

На початку XIX ст. у Луцьку відбувається суттєва містобудівна трансформація, яка здійснювалась відповідно до вимог щодо проектування, планування нових міст та розбудови старих за російським зразком. Зважаючи на нові тенденції містобудування, у 1869 р. був затверджений "План внонь проєктированного расположения г. Луцка Вольнской губернии", відповідно до положень якого місто розбудовувалося до початку XX ст. [8, с. 171]. Згідно цього генерального плану, передбачалося переміщення границі міста на схід, до сучасної вулиці Бульварної, а передмістя в перспективі перетворити на центр.

Після повторного приєднання Волині до складу польської держави, у 1920-тих роках був складений ескіз міських територій, в якому вже були включені приміські села. Активна містобудівна діяльність міської влади відобразилася у генеральному плані 1937 р., в концепції якого задекларовано загальний благоустрій міста,

створення декількох нових внутрішніх та зовнішніх магістралей, які б забезпечили появу нових житлових та промислових кварталів [9].

Аналіз ескізних проектів територій Луцька дав можливість визначити, що зони головних та торгових вулиць і ринкових площ міста у XVII – XVIII ст. характеризувалися високою щільністю забудови та представляли собою видовжені, майже однакові земельні ділянки, фасади будинків на яких формували фронт вулиці (сучасні вул. Данила Галицького, Братковського, Драгоманова, Галшки Гулевичівни, Караїмська). Протягом XIX ст. торговельні осередки Луцька поступово переміщалися на територію Заглушецького передмістя (сучасний майдан Братський Міст, теперішні вулиці Лесі Українки, Богдана Хмельницького, Ковельська) [10, с. 12 – 17]. Відстань між будівлями була мінімальною або взагалі відсутньою. Як правило, господарські та виробничі споруди зводилися в глибині ділянки і візуально створювали ефект замкненого простору внутрішнього двору.

На відміну від торговельних зон, житлові масиви, які були розташовані на периферійних територіях, відрізнялися різноманітною конфігурацією ділянок та вільним розплануванням їх території. Досить часто будинок розташовувався торцем впритул до вулиці, а житловий об'єм розвивався в глибину ділянки. Розміри та конфігурація земельних ділянок зумовлювали поділ житлових будинків за формою планів на квадратні, прямокутні, трапецієподібні, П-подібні, Г-подібні.

Житлові структури історичного планувального комплексу характеризуються своїм розташуванням по відношенню до вулиць, доріг і ринкових площ, тобто за типом містобудівного рішення (табл. 1.). За цим критерієм можна виділити такі основні види:

будинки, що формують забудову вулиць головним чи торцевим фасадом;

будівлі, які розміщувалися по периметру ринкових площ;

житлові споруди, фасади яких виходять на перехрестя міських вулиць;

будинки, що розташовуються в глибині ділянок.

Третій поділ Польщі та приєднання Волині до території Радянського Союзу 17 жовтня 1939 року зумовив зміну концепції розвитку Луцька як нового, соціалістичного міста, та декларувала розширення територій на схід і створення над стировою заплавою головної магістралі (пр. Волі), що об'єднує три ключові майдани

(Театральний майдан, Університетську площу, Київський майдан) [11, с. 157]. Обраний напрямок дав можливість продовжити традицію взаємопроникнення природного ландшафту та міського інтер'єру, так як, відкриті простори майданів сполучаються із просторами заплави р. Стир, відкриваючи їх панораму і формуючи місто з відкритими просторами [2].

Таблиця 1

Класифікація житлових будівель у місті Луцьку за містобудівним рішенням			
на ринкових площах			
Забудова давньої Ринкової площі (сучасне перехрестя вул. Драгоманова та Д.Галицького)			
на перехресті вулиць			
Перехрестя вул. Драгоманова та Кафедральної	Перехрестя вул. Б.Хмельницького та Крилова	Перехрестя вул. Леся Українки та Кривий Вал	
в глибині ділянок			
Садиба по сучасній вул. Горького	Садиба по сучасній вул. Шевченка	Садиба по сучасному пр. Волі	
формують фронт вулиці головним або торцевим фасадом			
Фронт вул. Б. Хмельницького сформований повздовжніми фасадами	Фронт вул. Братківського сформований торцевими фасадами	Фронт вул. Братківського сформований повздовжніми фасадами	

У другій половині 50-тих років ХХ ст., через загострення житлової кризи малоповерхове приватне будівництво поступово згорталось, на зміну якому відбувалося масове зведення будинків за типовими проектами. При забудові кварталів перевага надавалася симетричному розташування житлових груп відносно міських магістралей (сучасні вул. Рівненська, вул. Дубнівська). А уже із середини 70-тих років згідно нового генерального плану міста 1976 року нові квартали та вулиці забудовувалися великопанельними будинками різної поверховості та форми. Для урізноманітнення виразності внутрішнього простору мікрорайонів, використовувалися не лише рядові секції, а також кутові, блоковані, ламані в плані, хрестоподібні будинки, будівлі-вставки та будинки баштового типу. Для формування містобудівної композиції Луцька в останнє тридцятиліття ХХ ст. використовувався принцип створення великих житлових масивів із кварталами вільного планування та принцип організації трасування вуличних мереж, котрі перетинаються під прямим кутом.

Переломний політичний момент в житті країни, який відбувся у 1991 році, супроводжувався посиленням кризових явищ у економіці. Соціально-економічні реалії найповніше відобразились у житлово-комунальній сфері та містобудуванні. Через відсутність державного замовлення майже повністю припинилось будівництво житлових масивів забезпечених різнобічними функціями. Орієнтування архітектури перших пострадянських років відбувалось на малоповерхове та приватне садибне будівництво на периферійних територіях. При цьому формування кварталів відбувалось на основі периметральної системи забудови та практично не проводилося комунікативне трасування новоутворених вулиць. Лише у другій половині 90-тих років відновилося багатоповерхове будівництво у вигляді будівель-вставок у вже існуючу забудову.

Висновки. Таким чином, формування містобудівної структури Луцька впродовж свого розвитку відбувалося за принципом спадкоємності, так як перпендикулярні композиційним осям межі міста на сході та півдні акцентували великі громадські центри, а північ та захід залишалися периферійними. Очевидно, що значну роль у містобудівній композиції відіграють як домінуючі адміністративно-громадські простори, так і житлові масиви, котрі вільно займали території навколо міських магістралей та вододілів

до XIX ст., та розташовувалися симетрично вздовж вулиць впродовж XIX – XX ст. Окрім того, завдяки вдалому розташуванню на наявному рельєфі, місто насичене відкритими просторами парків та скверів, успішно розташованими між житловими кварталами. Власне, проведене дослідження уможливило професійний підхід до сучасного проектування міста та його структурних частин.

1. Колосок Б.В. Луцьк. Архітектурно-історичний нарис / Б.В. Колосок, Р.Г. Метельницький. – К.: "Будівельник", 1990. – 191 с.

Олійник О. Містобудівний розвиток західних земель України: між Сходом та Заходом / О.Олійник // Архітектурна спадщина України. – К., 1994. – Т.1. – с. 59.

2. Сайчук Б. Реконструкція плану забудови Луцького Окольного замку на середину XVI ст., та її персоніфікація / Б. Сайчук // Науково-інформаційний збірник "Старий Луцьк" – Луцьк: Історико-культурний заповідник, 1998. – с. 38.

3. Lustracje starostw N 20. Archiwum Glowne Akt Dawnych, dz. Staropolski. Od. XLVI // Луцьку 900 років: Збірник документів та матеріалів. – К.: Наукова думка, 1985. – с. 287 – 289.

4. Опис Луцького замку 1552 року [Електронний ресурс] // Архів Південно-Західної Росії. – 1888. – Ч. II, Т. II. – 722 с. – Режим доступу до архіву: <http://www.runivers.ru/lib/book3030/9512/>

5. Steckij T.J. Luck starozytny i dzisiejszy / T.J. Steckij. – Krakow: Czcionkam drukarnia "Czas", 1876.

6. Метельницький Р.Г. Деякі сторінки єврейської забудови Луцька / Р.Г. Метельницький. – К.: Дух і Літера, 2001. – 178 с. – (Серія "Бібліотека інституту юдаїки").

7. Ричков П.А. Плани Луцька в фондах Російського державного історичного архіву / П.А. Ричков // Науково-інформаційний збірник "Старий Луцьк". – Луцьк, 2005. – Вип. 2. – с. 171.

8. Swiszczowski T. Plan m. Luck wraz z wykazem ulic i dzielnic/ Swiszczowski T. – Luck, 1939. – 40 s.

9. Пясецький В. Вулиці і майдани Луцька. Історико-краснзнавчий довідник/ В. Пясецький, Ф. Мандзюк. – Луцьк: Видавництво обласної друкарні, 2005. – 400 с.

10. Посацький Б.С. Еволюція архітектурного образу центрів міст Західної України / Посацький Б.С. – Львів: В-цтво НУ «ЛП», 2005. - С. 177.